

EL FUTUR I LES NOSTRES LLIBERTATS

Amartya Sen

Em sent molt honorat de rebre un títol d'aquesta universitat. Estic molt agraït i molt content, és clar, d'associar-me d'aquesta manera amb aquesta meravellosa institució acadèmica.

Em van dir que hauria de parlar, en aquesta ocasió, d'algun tema relacionat amb el meu treball. Amb aquest objectiu, he escollit un tema ampli: el paper de la llibertat en el futur del món. Com que he intentat treballar en la valoració i avaluació de la llibertat, així com en la part substancial que juga la llibertat en l'ètica i en el comportament social, i també en el desenvolupament, pot tractar-se d'un tema prou adequat per a aquest discurs. Evidentment, intentaré parlar només de qüestions d'algun interès general, més que no d'algun problema tècnic sobre la valoració i situació de la llibertat. Potser hauria d'esmentar, per a aquells que tinguen interès en els aspectes més tècnics i analíticament rigorosos d'aquest ampli tema, que actualment hi ha en premsa un recull de dos volums dels meus articles que publicarà Harvard University Press l'any vinent amb el títol *Rationality, Freedom and Justice*.

Jo plantejaria que el futur del món està íntimament connectat amb el futur de la llibertat en el món. I és així per dues raons distintes: la llibertat és tant un objectiu central com un mitjà determinant per al progrés. El que és crucial per al futur del món és el reforçament de diverses institucions que refermen la nostra llibertat econòmica, política, social i cultural. Necessitem una perspectiva integrada de la llibertat com a la clau del nostre futur, plantejament que tendeix a perdre's en els fragmentats debats sobre mercats, globalització, democràcies, oportunitats socials, difusió d'informació, comprensió internacional i altres temes importants. Tots són importants, però cal situar-los conjuntament en un context més ampli. Igual que els tres cecs de l'antiga història índia que intenten definir un elefant descrivint el que cada un d'ells pot tocar i sentir, tots encerten alguna cosa, però tanmateix cal donar una visió de les coses més completa¹.

Finalitats i mitjans

Valorem la llibertat de tenir les coses que voldríem tenir i de decidir per nosaltres mateixos quines coses ens resulten bones. Com a éssers humans adults, no volem que altres —uns “guardians” designats— facen la selecció per nosaltres, o ens diguen quines són les coses que hauríem de considerar bones. En conseqüència, la llibertat és crucialment important com a objectiu, i aquest paper no queda compromès pel fet que podem ser partidaris respectivament de llistes molt diferents de “coses bones”. Podem no valorar exactament les mateixes coses, però podem estar d’acord sobre la importància de la llibertat de cadascú de perseguir els seus objectius. L’acceptació universal del valor de la llibertat no exigeix una uniformitat de gustos exactes.

Penseu en la idea de “desenvolupament”, que sovint es pren com el criteri bàsic del progrés. Si considerem el desenvolupament en termes suficientment amplis, aquesta identificació és prou raonable. Tanmateix, en aquest context ampli, el desenvolupament no pot consistir en realitat només en augments d’objectes inanimats de conveniència com un augment del PIB (o de les rendes personals) o la industrialització o l’avenç tecnològic o la modernització social. Aquests factors són, és clar, fites valuoses —i sovint crucialment importants—, però el seu valor ha de dependre de com actuen sobre les vides i opcions de la gent afectada. Per a éssers humans responsables, el centre d’atenció ha de ser, al capdavant, si tenen la llibertat de fer el que tenen raó de valorar.

Veure la funció de la llibertat com a objectiu és sens dubte un bon punt de partida per a la nostra anàlisi. Però no hem d’aturar-nos aquí. La relació entre llibertat i progrés va molt més enllà de considerar la llibertat com a objectiu. La llibertat no és tan sols un objectiu primordial, també és el mitjà principal per enriquir les nostres vides. És així perquè la llibertat d’un tipus pot ser un mitjà molt efectiu per enfortir la llibertat d’altres tipus. El plantejament de la llibertat tant com a objectiu central com al mitjà més efectiu de progrés és el que mostra per què el futur del món és en un alt grau el futur de la llibertat en el món. La llibertat d’un tipus pot ser crucialment important per enfortir llibertats d’altres tipus, i diferents tipus de llibertat tendeixen a donar-se suport l’un a l’altre.²

¹ He intentat investigar la duradora contribució de la llibertat al progrés econòmic, social i polític en la meua recent obra *Development as Freedom* (Nova York: Knopf, i Oxford: Oxford University Press, 1999). Aquest assaig es basa en aquell treball.

² L’evidència empírica per a aquesta forta reivindicació es tracta a *Development as Freedom*, d’Amartya Sen (1999).

La capacitat real d'una persona d'aconseguir les coses que valora pot estar influïda per oportunitats econòmiques, llibertats polítiques, facilitats socials com també per les condicions possibilitadores de bona salut, educació bàsica, i l'encoratjament i el conreu d'iniciatives. Aquestes oportunitats són, en gran mesura, mútuament complementàries, i tendeixen a reforçar l'abast i ús d'una i altra. Per exemple, la llibertat política i la democràcia donen a la gent el poder de protestar contra les catàstrofes econòmiques (fet que es relaciona amb el fet clarament provat que en els països democràtics no hi ha mai fam; d'això en parlaré més d'ací a una mica). De manera semblant, les oportunitats socials en forma d'educació i assistència sanitària ajuden a augmentar la llibertat de les persones que participen en activitats econòmiques, fet bàsic per a la llibertat econòmica. Les connexions són molt àmplies. A causa d'aquestes interconnexions els organismes lliures i sostenibles apareixen com a motor de desenvolupament generalment eficaç.

Por de la llibertat

Curiosament, la llibertat no és tan sols una de les idees més valorades, també és una de les més temudes. Amb la llibertat arriben tant la oportunitat com la responsabilitat, i mentre la primera pot ser preada, la segona pot ser causa d'inquietud i preocupació. Sobre aquest conflicte han treballat molts psicòlegs distingits, i els seus resultats són certament interessants.

Tanmateix, voldria atrevir-me a suggerir que, en el context purament individual, no es dóna sovint el cas que les persones temen la llibertat en les seues *pròpies* vides. Més aviat, els qui temen la llibertat tendeixen majoritàriament a témer la llibertat d'altres, com ara les classes baixes descontentes, les masses rurals agreujades, les dones descontentes que es queixen del "lloc" que els ha estat assignat, el jovent rebel que es nega a ser submís i obedient, els dissidents decidits que protesten per l'ordre existent, i grups d'oposició que exigeixen mitjans de comunicació lliures i eleccions lliures. És sobretot *la llibertat d'altres persones* la que ha preocupat típicament els comentaristes que escriuen contra la llibertat (que, tanmateix, no s'han oferit a renunciar a la seua). Això és aplicable als dirigents autòcrates, incloent-hi dictadors militars, i també a autoritaris intel·lectuals, comptant-hi molts líders de pensament que han lluitat de maneres diverses el que descriuen com a "ordre", "disciplina" o bé "sacrifici necessari", oposats a la "llibertat", al "cinisme" i al "llibertinatge".

La llibertat és un concepte divers amb un contingut heterogeni. Oposar-s'hi pot prendre moltes formes diferents. Per exemple, alguns que són grans adalids del comerç i les transaccions lliures són, al mateix temps, bastant escèptics —fins i tot hostils— davant les llibertats polítiques o democràtiques. Altres defensen la democràcia amb prou força, però no veuen cap dificultat particular a negar als ciutadans algunes de les oportunitats més elementals en matèria de transacció i comerç. Altres poden estar a favor de la llibertat econòmica i política, però no donen gran importància a oportunitats socials com l'educació bàsica, que dóna a la gent la llibertat de llegir i escriure, d'entendre els seus drets legals, de mantenir-se al corrent dels seus pagaments i rebuts, i de fer un millor ús de la informació disponible per al judici polític. Alguns llibertaris són admirablement enèrgics a l'hora de defensar la llibertat contra la tirania, però no consideren que deixar els xiquets analfabets sense escola, les persones malaltes sense atenció mèdica, o els emprenedors pobres sense accés a microcrèdits o altres maneres d'entrar en l'economia de mercat, siga una privació significativa de llibertat. Alguns fins i tot volen restringir el terme “llibertat” només a la no-interferència, ignorant la profunda interpretació, presentada per Aristòtil i altres, que la llibertat està relacionada amb el que les persones poden fer en realitat, més que no amb el que altres els impedeixen de fer.

Els màxims defensors de visions fragmentades de la llibertat poden oposar-se sorollosament a una visió més integrada. Segons l'escola de pensament a la qual pertanyen, podem trobar visions molt diferents del contingut de la llibertat, amb diagnòstics molt oposats d'allò que cal evitar: drets democràtics, llibertats civils, llibertat de transaccions de mercat, debat públic obert o oportunitats socials bàsiques (com l'emancipació relacionada amb l'escolarització de les dones). Sospitar de la llibertat d'un tipus o un altre porta a la defensa –i imposició– de la falta de llibertat de diferents tipus (d'acord amb la naturalesa exacta de les creences contràries a la llibertat) en àmbits polítics, econòmics o socials.

Jo proposaria que és important oposar-se de manera àmplia i congruent a les diverses manifestacions d'aquest escepticisme sobre la llibertat, que es pot trobar de manera abundant en l'ampli espectre polític. La llibertat es mereix una defensa integral, que supere la por general de la llibertat i que també vaja prou més enllà de la defensa particular d'interpretacions limitades de la llibertat en àmbits restringits.

Llibertat política

En analitzar qualsevol tipus de llibertat, hem de considerar tant la seua pròpia importància com la seua funció instrumental. Penseu en les llibertats polítiques. De vegades es qüestiona si la llibertat política “porta al desenvolupament”. De fet, una resposta negativa a aquesta pregunta (incloent una creença sovint expressada que la democràcia és adversa al creixement econòmic) ha alimentat tendències polítiques autoritàries en diferents parts del món, des d'Àsia Oriental fins a Llatinoamèrica. Per valorar aquest tipus d'argument, primer de tot cal observar que aquesta manera de plantejar la qüestió no té en compte el reconeixement bàsic que les llibertats polítiques i els drets democràtics figuren entre els components constituents del desenvolupament. No fa falta reconèixer indirectament la seua pertinència per al desenvolupament mitjançant la contribució que fan al creixement del PIB. Els ciutadans no lliures políticament, rics o pobres, es veuen privats d'un constituent bàsic per viure bé.

Tanmateix, després de reconèixer aquesta relació bàsica, també hem de sotmetre la democràcia a l'anàlisi conseqüencial, ja que també hi ha altres tipus de llibertats. En aquest context, val la pena observar que les comparacions extensives entre països no han donat suport empíric a la creença que la democràcia s'oposa al creixement econòmic.³ De fet, hi ha evidències aclaparadores que un clima econòmic favorable ajuda el creixement, més que no la duresa del sistema polític.

També hem de tenir en compte que la democràcia i els drets polítics i civils tendeixen a enfortir llibertats d'altres tipus, com la llibertat de sobreviure i de tenir seguretat econòmica, donant veu als marginats i als vulnerables. El fet que cap país democràtic amb eleccions periòdiques, partits a l'oposició i mitjans de comunicació relativament lliures haja patit cap crisi de fam (fins i tot quan en el cas de països molt pobres i amb una situació alimentària greument adversa) simplement il·lustra l'aspecte més elemental del poder protector de la llibertat política.⁴ Malgrat que la democràcia a l'Índia té moltes imperfeccions, els incentius polítics que ha generat han servit per eliminar les pitjors fams patides immediatament des de l'època de la independència —l'última va ser quatre anys abans, al 1943—, a diferència de la Xina, que entre 1959 i 1962 va patir les fams

³ Vegeu per exemple Adam Przeworski *et al.*, *Sustainable Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); Robert J. Barro, *Getting It Right: Markets and Choices in a Free Society* (Cambridge, MA: MIT Press, 1996).

⁴ He abordat les relacions en *Resources, Values and Development* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984) i també en *Development as Freedom* (1999).

més importants enregistrades en la història, i va causar prop de 30 milions de morts. Actualment, els dos països que pateixen les fams més greus, Corea del Nord i Sudan, són també dels més dictatorials.

El poder protector de la democràcia per oferir seguretat és, de fet, molt més extens que per prevenir la fam. Potser els pobres de els pròspers països de Corea del Sud o d'Indonèsia no van pensar gaire en la democràcia quan les seues situacions econòmiques semblaven millorar conjuntament, però quan van arribar les crisis econòmiques, i van sorgir les divisions, aquells amb mitjans econòmics i vides més fortament castigades van trobar a faltar desesperadament la democràcia i els drets polítics i civils. Un descens del 5 o del 10 per cent en el PIB no és realment una gran calamitat si hi ha perspectives de creixement, si després es produeix un augment d'un del 5 al 10 per cent cada any durant dècades. Però si aquest descens s'acumula desigualment sobre els sectors menys afavorits, poden trobar-se en un greu perill i necessitar suport social. La democràcia ha esdevingut ara una qüestió central a Corea del Sud i a Indonèsia, de la mateixa manera que en altres països com Tailàndia o Malàisia. No hauríem d'haver d'esperar que es desenvoluparà una crisi econòmica per valorar el poder protector de la democràcia.

Mercats i llibertats transaccionals

Per prendre un segon exemple, penseu en la funció dels mercats. Novament, el primer que hem d'observar és que la llibertat d'intercanvi i de transacció forma part clara de les llibertats bàsiques que la gent valora amb raó. Aquest tema és prou diferent de la qüestió, més discutida, de l'eficàcia dels mercats per generar prosperitat econòmica.

Reconèixer aquesta consideració, sovint menystinguda, no vol dir, evidentment, negar la importància de valorar de manera global el mecanisme del mercat, pel que fa a totes les seues funcions i efectes, comptant-hi els "aspectes negatius" de les operacions de mercat sense límits, provinents, per exemple, de greus desigualtats en la propietat i les donacions. D'altra banda, també hem de recordar la provada capacitat del mecanisme de mercat de generar creixement econòmic i prosperitat. També hem de tenir en compte els judicis generals, incloses crítiques, que la gent pot tenir dels estils de vida i valors relacionats amb una cultura centrada exclusivament en el mercat. En pensar en el desenvolupament com a llibertat, la importància constitutiva de les transaccions, com

també els efectes directes i indirectes dels mercats s'han de considerar conjuntament, en termes d'interrelacions entre llibertats de tipus diferents.

Oportunitats socials

Encara un altre cas: penseu en el paper de les oportunitats socials que l'estat i la societat poden facilitar. L'educació pública, per exemple, ha estat un mitjà efectiu d'alliberar les persones del lligam de l'analfabetisme i la ignorància. Aquesta llibertat és valuosa per ella mateixa, però també contribueix al desenvolupament econòmic (i fins i tot a un ús més compartit del mecanisme de mercat) i a les llibertats efectives que provenen de la prosperitat econòmica. La lliçó, ja implícita en l'experiència d'Occident, queda reforçada espectacularment pel paper d'expansió de les capacitats humanes en el ràpid creixement econòmic del Japó, que ja tenia una taxa més alta d'alfabetització que Europa en l'època de la restauració Meiji, a mitjan segle XIX, tot i que Europa liderava des de feia temps el desenvolupament industrial. Al 1913 el Japó, econòmicament subdesenvolupat, va publicar gairebé el doble de llibres que els Estats Units.⁵ Els espectaculars èxits de les economies de l'Àsia oriental i sud-oriental en les últimes dècades també estan molt relacionades amb l'impacte interactiu de l'expansió educativa primerenca d'aquests països i l'enfortiment de les oportunitats socials que va provocar.

En explicar el relativament modest creixement econòmic de l'economia de l'Índia, s'ha culpabilitzat sovint la hiperactivitat de l'estat en la política industrial de l'Índia. Aquesta crítica és substancial: la negació de les llibertats de transacció ha fet molt més problemàtica la creació de riquesa a l'Índia que, per exemple, a Corea del Sud o a Taiwan, o a la Xina posterior a la reforma, handicap que s'està rectificant molt a poc a poc. Tanmateix, la poca activitat de l'estat indi en la promoció de l'educació escolar – quasi la meitat de la població adulta és encara analfabeta- també ha de tenir una part important de la culpa. Mentre l'Índia pot tenir cinc vegades més titulats universitaris que la Xina, aquesta està molt més a prop de l'alfabetització universal entre els joves. De fet, l'expansió xinesa de l'educació bàsica va començar en el període anterior a la reforma, gràcies a un compromís polític d'esquerra. No hi ha cap misteri si expliquem per què l'èxit de les indústries índies basades en l'educació superior i en la formació tècnica (l'Índia és, per exemple, el segon productor del món de programari d'ordinador,

⁵ Vegeu Carol Gluck, *Japan's Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period* (Princeton: Princeton University Press, 1985).

després dels EUA) no es correspon amb una producció econòmica àmplia basada en habilitats bàsiques i en educació escolar, en la qual Xina s'ha distingit. L'èxit de la Xina posterior a la reforma s'ha basat en bona part en la seua promoció que havia fet anteriorment de les oportunitats socials mitjançant l'escolarització, els centres mèdics comunitaris i altres canvis socials.⁶ Adam Smith hauria pogut considerar això un exemple de la seua tesi “conseqüències no previstes de l'acció humana”. És clar que Mao no *pretenia* posar els fonaments d'una economia de mercat, però quan aquesta va començar a introduir-se a partir de 1979, es va beneficiar molt del que s'havia fet abans sota el lideratge de Mao. Quan Xina va fer les seues reformes econòmiques, les oportunitats socials bàsiques ja estaven bastant ben desenvolupades.

Fertilitat i coerció

El desenvolupament reclama l'ús simultani de moltes institucions. Tal com va remarcar Adam Smith, hi ha bones raons per adonar-se del fet que “per una despesa molt baixa el públic pot fer viable, pot fomentar i fins i tot pot imposar sobre quasi tot el conjunt de persones la necessitat d'adquirir les parts més essencials de l'educació.”⁷ Els qui consideren Adam Smith un simple “lliurecanvista” poden tenir moltes raons per tornar a mirar-se els escrits d'aquest teòric general.

L'educació bàsica, en concret l'educació femenina, també està associada amb molts altres canvis socials com la reducció de mortalitat infantil i una baixa ràpida dels INDEXS de fertilitat. No tan sols han baixat els índexs de fertilitat en el temps (i és difícil negar el paper del “progrés de la raó” en l'explicació de la nova norma de famílies més petites), sinó que les comparacions entre mostres representatives de països revelen que el declivi de les taxes de fertilitat està molt relacionat amb l'atribució de poder de dones joves amb les vides més castigades pel fet de donar a llum i criar xiquets molt sovint.

Aquesta lliçó concreta també es desprèn clarament de les comparacions entre mostres representatives dels centenars de districtes que té l'Índia. Previsiblement, l'educació de les dones i el treball “amb guanys”, que augmenta la veu de les dones en decisions

⁶ Sobre això, vegeu Jean Drèze i Amartya Sen, *India: Economic Development and Social Opportunity* (Delhi: Oxford University Press, 1995).

⁷ Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776, reeditat, eds. R.H. Campbell i A.S. Skinner, Oxford: Clarendon Press, 1976), I.ii (p. 27) i V. i. f. (p. 785).

familiars, són les dues influències més grans en la reducció de les taxes de fertilitat.⁸ Mentre la taxa de fertilitat en l'Índia en general, malgrat una baixada de 6 a poc més de 3 xiquets per parella, encara és prou més alta que la taxa de substitució de 2 (és a dir, 2 xiquets per parella), també és cert que molts districtes de l'Índia tenen taxes de fertilitat substancialment més baixes que la Xina, els EUA, el Regne Unit o França.

Els descensos de fertilitat en els estats de Kerala, Tamil Nadu o Himachal Pradesh es poden relacionar estretament amb el ràpid ascens de l'educació de les dones i altres fonts d'adquisició de poder de dones joves, inclòs un ampli debat públic sobre la difícil situació de les dones. Sovint es pren la Xina com un exemple contrari, com a prova positiva dels bons efectes que exerceix la coerció en la planificació familiar, mitjançant la seua política “un xiquet per parella” i altres polítiques de control. Certament, la baixa de fertilitat ha estat aguda a la Xina, però s'esperaria una baixa bastant semblant causada pels assoliments de la Xina en educació i en treball de les dones. A l'estat indi de Kerala, on l'educació de les dones ha avançat molt ràpidament —però on no hi ha hagut planificació familiar obligatòria— s'ha produït un descens igualment ràpid de la taxa de fertilitat. De fet, el creixement de l'educació de les dones a Kerala ha estat més ràpid que a la Xina (Kerala té actualment una taxa més alta d'alfabetització femenina que qualsevol província de la Xina) i el descens en taxes de fertilitat també ha estat més ràpid, fins i tot en el període iniciat el 1979, en què es va introduir la política d’“un xiquet per parella” a la Xina. La taxa de fertilitat xinesa va baixar de 2'8 a 2'0 entre 1979 i 1991; la de Kerala va baixar en el mateix període de 3'0 a 1'8 (Kerala ha continuat millorant; hi ha informació posterior que suggereix una taxa de fertilitat de 1'9 a la Xina i 1'7 a Kerala). Igualment, gràcies al fet que el procés de descens de la fertilitat s'ha decidit lliurement i no de manera coercitiva, la taxa de mortalitat infantil ha continuat baixant a Kerala, a diferència del que ha passat a la Xina, especialment en el cas de xiquetes. De fet, la taxa de mortalitat de xiquetes és ara el doble a la Xina que a Kerala.

⁸ Vegeu Mamta Murthi, Anne-Catherine Guio i Jean Drèze, “Mortality, Fertility and Gender Bias in India: A District Level Analysis”, *Population and Development Review*, 21 (desembre 1995); i Jean Drèze i Mamta Murthi, “Female Literacy and Fertility: Recent Census Evidence from India”, mimeografiat, Centre for History and Economics, King's College, Cambridge, 1999.

A tall de conclusió

Com a conclusió, el nostre futur dependrà decisivament de l'èxit que tinguem augmentant les nostres llibertats mitjançant l'enfortiment de les diverses institucions que donen suport i augmenten les nostres capacitats. Els diferents tipus de llibertat s'interrelacionen i es complementen mútuament. És important adoptar una visió global de la llibertat. La nostra visió tindrà una influència profunda en el nostre futur.

Voldria acabar donant una altra vegada les gràcies a aquesta meravellosa universitat per l'honor que em concedeix. Em sent molt privilegiat.